

कंठ शास्त्रीय संगीत

१. स्वर परिचय

१. स्वर : ठरावीक कंपनसंख्येच्या स्थिर आणि मधुर नादाला स्वर असे म्हणतात. स्वरांचे २ प्रकार पडतात.

१. शुद्ध स्वर २. विकृत स्वर

विकृत स्वराचे दोन प्रकार पडतात. अ) कोमल स्वर ब) तीव्र स्वर

१.१ शुद्ध स्वर : सात - सा रे ग म प ध नि

१.२ विकृत स्वर : अ) कोमल स्वर - चार - रे ग ध नि

ब) तीव्र स्वर - एक - म

१.३ स्वरालंकार : स्वरांच्या नियमबद्ध रचनेला अलंकार असे म्हणतात. अलंकारांचा उपयोग स्वरांच्या अभ्यासासाठी तसेच राग रंजकतेसाठी केला जातो.

(१.३.१) सा रे ग म प ध नि सां ।

सां नि ध प म ग रे सा ।

(१.३.२) सारेग रेगम गमप मपध पधनि धनिसां ।

सांनिध निधप धपम पमग मगरे गरेसा ।

(१.३.३) सारेगम रेगमप गमपध मपधनि पधनिसां ।

सांनिधप निधपम धपमग पमगरे मगरेसा ।

(१.३.४) साग रेम गप मध पनि धसां ।

सांध निप धम पग मरे गसा ।

(१.३.५) सागरेसा रेमगरे गपमग मधपम पनिधप धसांनिध निरेंसांनि, सांगं रेंसां ।

सांधनिसां निपधनि धमपध, पगमप मरेगम गसारेग रेनिसारे साधनिसा ।

स्वाध्याय

प्र.१ खालील अलंकार पूर्ण करा.

१) सारेगसा, रेगमरे

३) गरेसा, मगरे

२) रेसा, गरे, मग

प्र.२ वरील अलंकारांचा सराव करा.

३. रागांचा स्वरविस्तार

रागाचे शास्त्र आणि वैशिष्ट्य लक्षात घेऊन स्वर विस्तार केला जातो.

३.१ राग-भूपाली :

रागविस्तार : ^{सा सा} ध॒ ध॒ सा, सा रे ध॒ सा |
सा रे ग, ग ग प, ग रे ग रे सा |
ग प ^{सां सां} ध॒ ध॒ प, ग प ^{सां सां} ध॒ ध॒ सां, सां ध प, ग रे ध॒ सा |
ग प ^{सां सां} ध॒ ध॒ सां, सां रें ^{सां} ध॒ सां, सां रें गं, गं रें ^{सां} ध॒ सां |
ग प ^{सां सां} ध॒ ध॒ सां, सां रें गं, गं रें सां, सां ध प, ग रे ध॒ सा

३.२ राग-यमन :

रागविस्तार : नि॒ रे, सा, नि॒ ध नि॒ ध प, म॑ ध नि॒ सा |
नि॒ रे नि॒ ध नि॒ सा, नि॒ रे ग रे ग, ग रे नि॒ रे सा |
नि॒ रे ग म॑ प, ग म॑ ध प, ध म॑ प, म॑ ग, रे ग, नि॒ रे सा |
नि॒ रे ग म॑ प, ग म॑ ध नि, म॑ ध नि सां ध नि सां, सां नि ध प, म॑ ध नि सां नि ध प, ध म॑ प म॑ ग रे ग, रे सा |
नि॒ रे ग म॑ ध नि सां, नि॒ रें सां, नि॒ रें गं, गं रें सां नि ध प, म॑ ध नि म॑ ध प म॑ ग, नि॒ रे ग रे नि॒ रे सा |

३.३ राग-बागेश्री :

रागविस्तार : नि॒ सा, ध नि॒ ध सा, ध नि॒ सा म, ग रे सा।
नि॒ सा ग म, ग रे सा, ग म॑ ध म ग, म ग, रे ग म ग रे सा।
नि॒ सा ग म॑ ध म, नि॒ ध म॑ ध नि॒ ध म, म प ध म ग, रे सा।
ग म॑ ^{नि} ध नि॒ सां, ध नि॒ सां मं गं रें सां।
मध, नि॒ ध म॑ ध नि॒ सां, नि॒ ध, म॑ प ध म ग रे सा।

३.४ राग – बिहाग :

रागविस्तार :

सा नि ध्रुप, प नि सा, नि सा ग ऽ रे सा |

नि सा ग, ग म ग, प म ग म ग ऽ रे सा |

नि सा ग म प, म प ग म ग, सा ग म ग, प म प, ग म ग ऽ रे सा |

नि सा ग म प नि, नि ऽ ध्रुप, ग म प नि ऽ ध्रुप, म प ग म ग ऽ रे सा |

नि सा ग म प नि ऽ, नि सा ग म प म ग म प नि ऽ सां ऽ, सां नि ऽ ध्रुप, प म ग म ग ऽ रे सा |

३.५ राग – केदार :

रागविस्तार :

सा, सा म, रे सा, सा रे सा सा नि ध्रुप, प ध्रुप सा |

सा, रे सा म, प ध्रुपम ऽ रे सा, सा रे सा |

सा म, प म, प ध प म, ध प म, सा म प ध प म, प म, रे, सा, सा रे सा |

म प ध प म, रे सा, म प नि ध सां नि ध प, म प ध प म रे सा |

म प नि ध सां रें सां नि ध प, म प ध प म, रे सा |

सा म, प ध प सां, सां रें सां ध प, प ध म प ध ध, प प म म रे सा |

स्वाध्याय

प्र.१ रागाचे शास्त्र आणि नियम लक्षात घेऊन रागविस्तार करण्याचा प्रयत्न करा.

४. सादरीकरण छोटा ख्याल

ख्यालाचे दोन प्रकार पडतात. १) बडा ख्याल, २) छोटा ख्याल. बडा ख्याल विलंबित लयीत तर छोटा ख्याल मध्य लयीत गायला जातो. या घटकामध्ये आपण काही रागांच्या छोट्या ख्यालातील बंदिशींचा अभ्यास करणार आहोत.

४.१ राग-खमाज

ताल-त्रिताल

अस्थायी - नमन करू मैं सद्गुरु चरणा।
सब दुख हरणा भाव निस्तरणा॥

अंतरा - शुद्ध भाव धर अंतःकरणा।
सुरनर किन्नर वंदित चरणा॥

स्थायी

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
								सां	सां	नि	नि	धप	ध	म	ग
								न	म	न	क	रुँ	ऽ	मैं	ऽ
								०				३			
ग	म	प	ध	सां	नि	सां	-	सां	सां	गं	मं	गं	गुरें	नि	सां
स	द	गु	रु	च	र	णा	ऽ	स	ब	दु	ख	ह	रु	णा	ऽ
×				२				०				३			
नि	नि	सां	सां	सांनि	रेंसां	नि	ध								
भा	ऽ	व	नि	स्तऽ	रु	णा	ऽ								
×				२											

अंतरा

				ग	म	ध	नि	सां	नि	सां	सां
				शु	ऽ	द्ध	भा	ऽ	व	ध	र
				०				३			
नि	-	सां	-	नि	सां	नि	ध	सां	सां	गं	मं
अं	ऽ	तः	ऽ	क	र	णा	ऽ	सु	र	न	र
×				२				०			
नि	-	सां	सां	निसां	रेंसां	नि	ध				
वं	ऽ	दि	त	चु	रु	णा	ऽ				
×				२							

आलाप - स्थाई

(१)	सा	-	ग	ग	ग	म	प	प	प	ग	-	-	म	ग	रे	सा
(२)	सा	ग	म	प	ग	म	प	ध	ग	म	ग	ऽ	ग	रे	सा	-
(३)	गम	पध	नि	ध	प	म	ग	-	म	प	ग	म	ग	रे	सा	सा
(४)	गम	पध	नि	सां	नि	ध	प	-	प	ध	म	प	ध	प	म	ग

अंतरा

(१)	गम	पध	नि	सां	नि	ध	सां	-	सां	नि	ध	प	म	ग	रे	सा
(२)	सां	गं	रें	सां	नि	सां	नि	ध	नि	ध	प	ध	ग	म	ग	-

ताना - स्थाई

(१)	निसा	गम	पध	मप	गम	गरे	सानि	सा-
	x				२			
(२)	साग	मप	गम	पध	निध	पम	गरे	सा-
	x				२			
(३)	गम	पध	निसां	निध	पध	मप	धप	मग
	x				२			

अंतरा

(१)	सानि	धप	मग	रेसा	निसा	गम	पध	निसां
	x				२			
(२)	गम	पध	निसां	रेंसां	निध	पम	गरे	सा-
	x				२			
(३)	सांगं	मंगं	रेंसां	निसां	निध	पम	गम	ग-
	x				२			

४.२ राग-मालकंस

ताल-त्रिताल

स्थायी - मुख मोर मोर मुस्कात जात
अत छबीली नार चली पत संग्गाथ।

अंतरा - का हू की अंखियां रसीली मन माई।
या विध सुंदर वा कहलाई चली जात सब सखियां साथ॥

स्थायी

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
						ग	गम	ग	-	सा	सा	-	सानि	ध	नि
						मु	ख	मो	ऽ	र	मो	ऽ	रु	मु	स
×				२				०				३			
सा	-	म	म	-	ग	म	ग	म	ध	नि	सां	-	सां	सां	नि
का	ऽ	त	जा	ऽ	त	अ	त	छ	बी	ली	ना	ऽ	र	च	ली
×				२				०				३			
ध	नि	ध	म	-	ग	ग	म								
प	त	सं	गा	ऽ	थ	मु	ख								
×				२											

अंतरा

								-	म	ग	ग	म	म	ध	ध
								ऽ	का	हूँ	कि	अ	खि	यां	र
								०				३			
नि	नि	सां	सां	सां	-	सां	-	सां	-	सां	सां	सां	-	नि	ध
सी	लि	म	न	मा	ऽ	ई	-	या	ऽ	वि	ध	सुं	ऽ	द	र
×				२				०				३			
म	ध	नि	नि	ध	नि	ध	म	सां	मं	-	गं	मं	गं	सां	सां
वा	ऽ	क	ह	ला	ऽ	ई	ऽ	च	ली	ऽ	जा	ऽ	त	स	ब
×				२				०				३			
ध	नि	ध	म	-	ग	ग	म								
स	खि	यां	सा	ऽ	थ	मु	ख								
×				२											

अस्थायी

(१)	सा	-	सा	-	ध	नि	ध	-	नि	सा	-	सा	ग	-	सा	-
	०				३	३	३		×				२			
(२)	सा	-	ग	म	ग	म	ध	-	म	-	ग	म	ग	सा	नि	सा
	०				३	३			×				२		३	
(३)	सा	ग	म	ध	ध	ग	म	नि	ध	ध	ग	म	ग	नि	ग	सा
	०				३			३	×				२	३		

अंतरा

(१)	ग	म	ध	-	म	ध	नि	-	ध	नि	ध	म	ध	नि	सां	-
	०				३				×				२			
(२)	नि	सां	-	ध	नि	सां	गं	-	मं	गं	सां	नि	ध	म	निध	सां
	०				३				×				२			

स्थायी

ताना

(१)	निसा ५	गम ५	धम ५	गम ५	धम २	गम ५	गसा ५	निसा ५
(२)	निसा ५	गम ५	धनि ५	धम ५	धम २	गम ५	गसा ५	निसा ५
(३)	सांनि ५	सांनि ५	धनि ५	धम ५	गम २	धम ५	गम ५	गसा ५

अंतरा

(१) सांनि सांसां नि ध नि नि धम ध ध मग गसा
२ ०

(२) ध नि सांगं सांगं सांसां धनि धम गम गसा
२ ०

४.४ राग – बिहाग

ताल-त्रिताल

स्थाई- बालम रे मोरे मन के चीते हो वनदेरे
हो वनदेरे मीत पियरवा |

अंतरा – सदारंग जिन जावो बिदेसवा
सुख नीदरिया सोवन दे रे
सोवन देरे मीत पियरवा ||

स्थायी

म	ग	म	प	सां	नि	-	प	-	-	-	ध	प	प	प	ग	म	ग	-
बा	५	ल	म	रे	५	५	५	५	५	५	मो	रे	म	न	के	५		
३				×					२				०					
प	नि	ध	प	-	-	-	प	ग	म	प	-	प	ग	म	ग	-	सा	-
ची	५	ते	५	५	५	५	५	५	५	हो	५	व	न	दे	५	रे	५	
३				×						२				०				
नि	प	-	नि	नि	सा	-	ग	म	प	-	प	ग	म	ग	गरे	सा	-	
हो	५	व	न	दे	५	रे	५	मी	५	त	पि	य	रु	वा	५			
३				×				२				०						

अंतरा

प	म	ग	म	प	-	सां	प	नि	नि	सां	-	सां	सां	सां	सां	रें	सां	-
स	दा	५	रं	५	ग	जि	न	जा	५	वो	बि	दे	स	वा	५			
३				×				२				०						
नि	सां	सां	सां	-	नि	ध	नि	प	-	मं	प	-	नि	नि	सां	नि	प	-
सु	ख	नी	५	द	रि	या	५	सो	५	व	न	दे	५	रे	५			
३				×				२				०						
प	ग	म	प	नि	सां	ध	नि	प	-	प	-	ग	म	ग	ग	सा	-	
सो	५	व	न	दे	५	रे	५	मी	५	त	पि	य	र	वा	५			
३				×				२				०						

ताना

८ मात्रा :	(१)	निसा	गम	पम	गम	गम	पम	गरे	सासा	
	(२)	गम	पनि	सांगं	रेंसां	निध	पम	गरे	सासा	
१६ मात्रा :	(१)	निसा	गम	पमं	गम	गग	रेसा	निसा	गम	
		पनि	सारें	सांनि	धप	मंप	गम	गरे	सासा	
	(२)	मग	रेसा	निसा	मग	पप	मग	रेसा	निसा	
		निनि	पनि	सांनि	धप	मंप	मग	रेसा	निसा	

४.५ राग – केदार

ताल-त्रिताल

स्थायी- सोच समझ मन मीत पियरवा
सद्गुरु नाम करे सुमिरनवा |

अंतरा - घरि घरि पल पल उमर घटत सब
अजहूं चेत मतिमंद चतरवा ||

स्थायी

नि सा	रे	सा	प	प	प	म	प	ध	-	प	प	मपध	मप	म	-
सो	ऽ	च	स	म	झ	म	न	मी	ऽ	त	पि	यऽऽ	रऽ	वा	ऽ
०				३				×				२			
ग				प		नि		म		म		ग			
म	-	प	प	सां	-	ध	प	म	-	ध	प	म	रे	सा	-
स	ऽ	दगु	रु	ना	ऽ	म	क	रे	ऽ	सु	मि	र	न	वा	ऽ
०				३				×				२			

अंतरा

म	प	प	सां	सां	सां	सां	रें	सां	सां	नि	ध	सां	रें	सां	नि	ध	प
घ	रि	घ	रि	प	ल	प	ल	उ	म	र	घ	ट	त	स	ब		
०				३				×				२					
ग				प	सां	रें	सां	नि	ध	प	ग	म	-	म	ध	प	ग
म	म	प	सां	रें	सां	ध	प	म	-	ध	प	म	रे	सा	-		
अ	ज	हुं	चे	ऽ	त	म	ति	मं	ऽ	द	च	तु	र	वा	ऽ		
०				३				×				२					

ताना

८ मात्रा : (१) सारे सासा मम रेसा पप मप मम रेसा |

(२) सासा मम पप मप धप मप मम रेसा |

१६ मात्रा : (१) मम रेसा पप मप मम रेसा धध पप |

मम रेसा सांनि धप मप धप मम रेसा |

(२) मप धप मप धनि धप मप धनि सांनि |

धप मप धनि सारें सांनि धप मम रेसा |

४.६ भैरव

ताल-त्रिताल

स्थाई- जागो मोहन प्यारे सांवरी सूरत मोहे मन भावे
सुंदर लाल हमारे |

अंतरा - प्रात समय उठी भानु उदय मयो, ग्वाल बाल सब
भूपत ठाडे
दरसन के सब भुखे प्यासे, उठियो नंद किशोर ||

स्थायी

म	ग	म	नि	ध	-	प	-	प	ध	म	धध	पम	प	-	म	-	ग	-	
जा	ॐ		गो	ॐ		मो	ॐ	ह	न		प्याॐ	ॐॐ	ॐ	ॐ	रे	ॐ	ॐ	ॐ	
०						३					×				२				
प	ग	-	म	ग	ग	रे	-	ग	प	ग	म	ग	म	ग	म	रे	-	सा	-
सां	ॐ		व	री	सू	ॐ	ॐ	र	त	मो	हे	म	न	भा	ॐ	वे	ॐ		
०					३					×				२					
सा	नि	सा	म	ग	म	प	ध	नि	सां	सां	सां	सां	नि	ध	प	म	ग		
सुं	ॐ		द	र	ला	ॐ	ॐ	ल	ह	मा	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	रे	ॐ	
०					३					×				२					

अंतरा

प	-	प	प	नि	ध	-	नि	नि	सां	-	सां	-	नि	सां	सां	सां	
प्रा	ऽ	त	स	म	य	उ	ठी		भा	ऽ	नू	ऽ	द	य	म	यो	
०				३					×				२				
नि			सां	सां	सां	सां	सां	सां	सां	रे	-	सां	सां	सां	नि	प	
ध	-	ध	नि	सां	सां	सां	सां	सां	भू	ऽ	प	त	ठा	ऽ	डे	ऽ	
ग्वा	-	ल	वा	ऽ	ल	स	ब		×				२				
०				३													
प	म	प	ध	धू	सां	-	नि	प	म	ग	म	ग	म	रे	-	सा	-
ग	र	स	न	के	ऽ	स	ब		भू	ऽ	खे	ऽ	प्या	ऽ	से	ऽ	
द				३					×				२				
०																	
सा		म		प	ध	नि	सां	सां	सां	रे	सां	नि	ध	प	म	ग	
नि	सा	ग	म	नं	ऽ	द	कि	सां	शो	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	रे	ऽ	
उ	ठि	यो	ऽ	३					×				२				
०																	

५. सादरीकरण बडा ख्याल (विलंबित ख्याल)

विलंबित लयीमध्ये (सावकाश लय) गायल्या जाणाऱ्या ख्यालाला बडा ख्याल असे म्हणतात. बडा ख्याल विलंबित त्रिताल, विलंबित एकताल, आडा चौताल, झुमरा या तालांमध्ये गातात. बडा ख्यालानंतर छोटा ख्याल गायला जातो.

५.१ राग- भूपाली ताल - विलंबित एकताल

अस्थायी - जब ही सब निरपत निरास भये।

अंतरा - गुरुपद कमल वंदे रघुपत
तब चाप समीप गये।

स्थायी											
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
										गरेसा	धुसारे
										जबही	सब
										४	४
प	ग	रेग	ग	पधपप	गरे	सासा	सारेरे	पग	रेगरेरेग		
नि	ऽ	ऽऽ	र	पऽऽऽ	तऽ	निराऽ	ऽऽस	भये	ऽऽऽऽऽ		
×		०		२		०		३		४	

अंतरा

										गगपध	सांसां
										गुरुपद	कमऽ
										४	
सां	सांसारें	-सारेंसा	धप	पधधप,ग	रेगप	धसांधसां	-सारेंसा	सांधपग	रेगरेरेग		
ल	वन्देऽ	ऽरघुप	तऽ	ऽतबऽ	चाऽ	पसमीऽ	ऽऽऽप	गयेऽऽ	ऽऽऽऽऽ	-	-
×		०		२		०		३			

छोटा ख्याल

राग-भूपाली

ताल-त्रिताल

अस्थायी - तुमहम सनजिन बोलो पियरवा।
और न सो नैन मिलावत हो।
हमसे करो तुम रार

अंतरा - कारि करु कछु बन नही आवत।
ऐसो ढिट लंगरवा तोरे।
तुमसे कौन करे रार॥

स्थायी															
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
								सां	सां	ध	प	ग	रे	सा	सा
								तु	म	ह	म	स	न	जि	न
								०				३			

प	ग	प	प	प	ध	ध	-	ग	-	ग	रे	ग	प	सां	ध
बो	ऽ	लो	पि	य	र	वा	ऽ	औ	ऽ	र	न	सो	ऽ	नै	ऽ
×				२				०				३			
सां	सां	सां	-	सां	रें	सां	-	सां	सां	रें	रें	ध	-	सां	सां
न	मि	ला	ऽ	व	त	हो	ऽ	ह	म	से	क	रो	ऽ	तु	म
×				२				०				३			
पध	सांसां	धप	पध	सांसां	धप	गरे	सा-								
राऽ	ऽऽ	ऽऽ	ऽऽ	ऽऽ	ऽऽ	ऽऽ	रऽ								
×				२											

अंतरा

								प	ग	ग	ग	प	-	सां	ध
								का	ऽ	रि	क	रु	ऽ	क	छु
								०				३			
सां	सां	सां	सां	सां	रें	सां	सां	सां	-	ध	-	सां	-	रें	रें
ब	न	न	ही	आ	ऽ	व	त	ऐ	ऽ	सो	ऽ	ढी	ऽ	ट	लं
×				२				०				३			
सां	रें	गं	रें	सां	रें	सां	ध	प	ग	प	ध	सां	ध	सां	सां
ग	र	वा	ऽ	तो	ऽ	रे	ऽ	तु	म	से	कौ	ऽ	न	क	रे
×				२				०				३			
पध	सांसां	धप	पध	सांसां	धप	गरे	सा-								
राऽ	ऽऽ	ऽऽ	ऽऽ	ऽऽ	ऽऽ	ऽऽ	रऽ								
×				२											

ताना

- ८ मात्रा : (१) सारे गप धसां धप गप धप गरे सा- |
- (२) गप धसां रेंसां धप सांसां धप गरे सा- |
- १६ मात्रा : (१) सारे गरे साध सारे गप धप गरे सारे |
- गप धसां धप गरे सारे गप गरे सा- |
- (२) सारे गरे सारे गप धप गप धसां रेंसां |
- धसां रेंसां गरे सारे सांसां धप गरे सा- |

५.२ राग-यमन

विलंबित-एकताल

अस्थाई - कहो सखी कैसे के करिए भरिए
दीन ऐसे लालन के संग।

अंतरा - सुन री सखीरी मैं का कहूँ तोसे।
उन्हीं के जानत ढंग॥

स्थायी											
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
										ग-रेग	सा-निध
										कहेसखी	कैसेके
										४	
सा	निधप	सासा	सा	रेसा	निध	निरे	गरे	ग	रेसा		
क	रिए	भरि	ए	दिन	ऐसे	लाऽ	लन	के	संग		
×		०		२		०		३			

अंतरा											
										मंग	मंध
										सुन	रीस
										४	
नि-सांसां	रें	सां	निध	निधप	निरेग	रे	मंधनी	धप	रेस		
खीऽरीऽ	मैं	का	कहूँ	तोऽसे	उन्ही	के	जाऽऽ	नत	ढंग		
×		०		२		०		३			

आलाप

स्थायी

	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
(१)	कहोसखी	कैसेके	क	सा	सानि	धुनि	निरे	सा	निरेग	ऽ	गरे	निरेसा
(२)	कहोसखी	कैसेके	क	सा	निरेग	ऽ	रेगमम	रेग	गमप	ऽ	पम	रेगरेसा
(३)	कहोसखी	कैसेके	क	गमप	मंध	प	पम	रेग	परे	सा	धुनि	रेसा
(४)	कहोसखी	कैसेके	क	प	मंध	प	मंधनि	निधप	पम	रेग	गरे	निरेसा

अंतरा

(१)	सुन	रीस	खी	गमधनि	धप	मंधनिसां	सांनि	निधप	मंधनिसां	धनिरे	सां	ऽ
(२)	सुन	रीस	खी	मंधनिसां	निरेसां	ऽ	निरेगं	गंरे	निरेसां	ऽ	धनिसां	ऽ

तान – स्थायी

	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
(१)	कहोसखी	कैसेके	क	ऽ	निरेगम	पमगरे	गमपम	गरेसाऽ	निरेगरे	गरेसाऽ	गमपम	गरेसाऽ
(२)	कहोसखी	कैसेके	क	ऽ	निरेगम	धनिधप	मंधपम	गरेसाऽ	निनिधप	धधपम	पममग	मंगरेसा
(१)	सुन	रीस	खी	ऽ	निरेगम	धनिसांऽ	निधपम	गरेसाऽ	सांनिधप	निधपम	धपमग	मंगरेसा
(२)	सुन	रीस	खी	ऽ	निरेगम	धनिरेगं	रेसांनिध	पमगरे	धनिरेसां	निधपम	गमपम	गरेसाऽ

ताना

८ मात्रा :	(१)	निरे	गम	पम	गरे	गम	पम	गरे	सा-	
	(२)	निरे	गम	धनि	सारें	सांनि	धप	मंग	रेसा	
१६ मात्रा :	(१)	गग	रेसा	निरे	गम	पध	पम	गरे	सासा	
		निनि	धप	मंध	पम	गम	पम	गरे	सासा	
	(२)	निरे	गरे	गम	धनि	मंध	निसां	निरे	सांसां	
		सांनि	धनि	सांनि	धप	मप	गम	गरे	सासा	

राग-यमन

ताल-त्रिताल

अस्थाई - एरी आली पिया बिन सखी
कलन परत मोहे घरीपल छिनदिन॥
अंतरा - जबसे पिया परदेस गवन किनो,
रतिया कटत मोरी तारे गिन गिन॥

स्थायी

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
								निध	नि	प	-	रे	-	सा	-
								ए५	५	री	५	आ	५	ली	५
								०				३			
ग	रे	प	ग	-	-	ग	प	ग	प	ग	प	मं	ध	मं	प
पि	या	बि	न	५	५	स	खी	क	ल	न	प	र	त	मो	हे
×				२				०				३			
नि	ध	प	मं	ग	रे	सा	सा								
घ	री	प	ल	छि	न	दि	न								
×				२											

अंतरा

								प	प	सां	सां	सां	-	सां	सां
								ज	ब	से	पि	या	५	प	र
								०				३			
सां	-	नि	ध	नि	रें	सां	सां	नि	रें	गं	रें	सां	नि	ध	प
दे	५	स	ग	व	न	कि	नो	र	ति	या	क	ट	त	मो	री
×				२				०				३			
नि	५	धप	-	रे	रे	सा	सा								
ता	५	रे५	५	गि	न	गि	न								
×				२											

स्वाध्याय

प्र. १ तबल्यावर विलंबित एकतालाचा ठेका समजून घ्या व समेची मात्रा ओळखण्याचा सराव करा.

६. सादरीकरण

६.१ तराणा

तराणामध्ये दिरदिर, तुंदिर, तनोम यासारखे अर्थहीन शब्द आणि किट धा, तिटकत, धागे, धाधा यासारखे तबल्याचे बोल एखाद्या रागामधील गीताप्रमाणे मध्य किंवा द्रुतलयीत गायले जातात. तराणा हा वैशिष्ट्यपूर्ण गीतप्रकार गाताना तुम्हांला नक्कीच मजा येईल.

राग – अल्हैया बिलावल

ताल त्रिताल

स्थाई – तदिम् तन देरेना तदारे दानी, तनन तन देरेना दिम् तन देरेना,

धित्त्लांतनननन देरेना ||

अंतरा – ना दिरदिरदिर तुम दिरदिरदिर दिम दिम तनन तदियाना रे तन दिमत्तन दारे दानी,

दिरदिरदिरदिर दिरदिरदिरदिर दिमतन देरेना ||

स्थायी

								ग	प	-	प	प	नि	ध	नि
								त	दिम्	ऽ	त	न	दे	ऽ	रे
								०				३			
सां	-	-	नी	ध	प	म	ग	ग	म	रे	रे	ग	ध	प	प
ना	ऽ	ऽ	त	दा	रे	दा	नी	त	न	न	त	न	दे	रे	ना
×				२				०				३			
ग	म	रे	सा	नि	रे	सा	-	ग	प	-	प	नि	ध	नि	नि
दि	म्	त	न	दे	रे	ना	ऽ	धि	त्त्लां	ऽ	त	न	न	न	न
×				२				०				३			
सां	-	-	नि	ध	प	म	ग								
दे	ऽ	ऽ	रे	ना	ऽ	ऽ	ऽ								
×				२											

अंतरा

								ग	प	-	प	नि	ध	नि	नि
								ना	दिर	दिर	दिर	तुम	दिर	दिर	दिर
सां	-	-	सां	सां	सां	सां	सां	ध	नि	सां	रें	नि	सां	ध	प
दिम्	ऽ	ऽ	दिम्	ऽ	त	न	न	त	दि	या	ना	रे	ऽ	त	न
ध	नि	ध	प	ग	प	म	ग	ग	ध	प	नि	ध	सां	नि	रें
दि	ऽ	मत्त	न	दा	रे	दा	नी	दिर	दिर	दिर	दिर	दिर	दिर	दिर	दिर
सां	नि	ध	प	म	ग	रे	सा								
दि	ऽ	मत्त	न	दे	रे	ना	ऽ								

६.२ धृपद

ख्याल गायकी प्रचारात येण्यापूर्वी अत्यंत लोकप्रिय असलेला गीतप्रकार म्हणजे धृपद होय. धृपदाचे गायन लयीचे विविध प्रकार उदा. दुगुन तिगुन घेऊन केले जाते. ख्याल, तराणा या गीतप्रकारानंतर धृपद हा वैशिष्ट्यपूर्ण गीतप्रकार तुम्हांला नक्की आवडेल.

राग – भूपाली

ताल चौताल

स्थायी – तू ही सूर्य तू ही चन्द्र, तू ही पवन तूही अग्नि अंतरा – भव रूद्र उग्र सर्व पशुपती समसमान
तू ही आप तू अकास तू ही धरनि यजमान ॥ ईशान भीम सकल तेरे ही अष्ट नाम ॥

स्थायी

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
×		०		२		०		३		४	
ग	-	रे	ग	-	प	ग	-	रे	सा	रे	सा
तू	ऽ	ही	सू	ऽ	र्य	तू	ऽ	ही	चं	ऽ	न्द्र
सा	-	ध	सा	ग	रे	सा	रे	सा	ध	ध	प
तू	ऽ	ही	प	व	न	तू	ऽ	ही	अ	गि	न
सा	-	रे	प ग	प	ध	सां	-	ध	सां	-	सां
तू	ऽ	ही	आ	ऽ	प	तू	ऽ	अ	का	ऽ	स
सां	गं	रें	रें	सां	प ध	सां	ध	प	ग	रे	सा
तू	ऽ	ही	ध	र	नि	य	ज	ऽ	मा	ऽ	न

अंतरा

प	ग	-	प	सां	ध	सां	-	सां	सां	रें	सां
भ	व	ऽ	रू	ऽ	द्र	उ	ऽ	ग्र	स	ऽ	र्व
सां	ध	-	सां	सां	रें	गं	रें	रें	सां	ध	प
प	शु	ऽ	प	ती	ऽ	स	म	स	मा	ऽ	न
प	ग	रे	ग	प	सां ध	सां	-	सां	सां	रें	सां
ई	ऽ	ऽ	शा	ऽ	नऽ	भी	ऽ	म	स	क	ल
गं	रें	-	सां	प	ध	सां	ध	प	ग	रे	सा
ते	ऽ	ऽ	रे	ऽ	ही	अ	ऽ	ष्ट	ना	ऽ	म

स्वाध्याय

प्र.१ वेगवेगळ्या गायकांनी गायलेले धृपद, तराणे ऐका आणि गीतप्रकारांच्या वैशिष्ट्यांचा अभ्यास करा.

७. सादरीकरण

७.१ लक्षणगीत

७.१.१ राग खमाज – ताल द्रुत एकताल

स्थायी – सोहत मधुर खमाज , सुध सुर युत देऊ निषाद, समय द्वितीय प्रहर रात, षाडवसंपूरन जात ॥

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
×		०		२		०		३		४	
सा	-	ग	ग	ग	म	प	ध	ग	म	ग	ग
सो	ऽ	ह	त	म	धु	र	ख	मा	ऽ	ऽ	ज
×		०		२		०		३		४	
ग	म	प	प	पध	सां	नि	ध	प	म	ग	ग
सु	ध	सु	र	युऽ	त	दे	ऊ	नि	षा	ऽ	द
×		०		२		०		३		४	
म	नि	ध	नि	प	ध	नि	सां	नि	सां	-	सां
स	म	य	द्वि	ती	य	प्र	ह	र	रा	ऽ	त
×		०		२		०		३		४	
पनि	सांरें	नि	सां	नी	ध	म	प	ध	म	ग	ग
षाऽ	ऽऽ	ड	व	सं	ऽ	पू	र	न	जा	ऽ	त
×		०		२		०		३		४	

अंतरा

अंतरा – आरोहन रिषभ छुटत, सब सुर अवरोह करत, गनि नृप मंत्रि संमत, संगत सुर धम विलसत ॥

ग	-	म	-	नि	ध	नि	सां	नि	सां	सां	सां
आ	ऽ	रो	ऽ	ह	न	रि	ष	भ	छु	ट	त
×		०		२		०		३		४	
नि	सां	नि	सां	सां	रें	नि	सां	नि	ध	ध	ध
स	ब	सु	र	अ	व	रो	ऽ	ह	क	र	त
×		०		२		०		३		४	
म	नि	ध	नि	प	ध	नि	सां	नि	-	सां	सां
ग	नि	नृ	प	मं	ऽ	त्रि	ऽ	सं	ऽ	म	त
×		०		२		०		३		४	
गं	रें	सां	नि	ध	प	ध	म	प	ध	म	ग
सं	ऽ	ग	त	सु	र	ध	म	वि	ल	स	त
×		०		२		०		३		४	

७.१.२ राग मालकंस

ताल - त्रिताल

स्थायी - मालकंस गुनि चतुर गाय, जब गमधनि को बिकरत बनाय तब ||

ग	-	सा	सा	-	सा	ध	नि	सा	सा	म	म	-	ग	ग	ग
मा	५	ल	कं	५	स	गु	नि	च	तु	र	गा	५	य	ज	ब
०				३				×				२			
म	ध	नि	सां	सां	-	नि	ध	मध	धनि	ध	म	-	म	ग	म
ग	म	ध	नि	को	५	बि	क	रु	ते	ब	ना	५	य	त	ब
०				३				×				२			

अंतरा

अंतरा - मेल करत भैरवी मध्यम सुर अंश समय, निस तृतीय कहे प्रहर, रिप वरजित ओडव बनाय तब ||

म	-	ग	ग	म	म	ध	-	नि	नि	सां	-	सां	सां	सां	सां
मे	५	ल	क	र	त	भै	५	र	वि	म	५	ध्य	म	सु	र
०				३				×				२			
सां	-	सां	सां	गं	सां	नि	ध	म	ध	नि	नि	ध	नि	ध	म
अं	५	श	स	म	य	नि	स	तृ	ति	य	क	हे	प्र	ह	र
०				३				×				२			
ध	नि	सां	मं	गं	मं	गं	सां	गं	सां	धनि	ध	म	म	ग	म
रि	प	व	र	जि	त	ओ	५	ड	व	ब	ना	५	य	त	ब
०				३				×				२			

७.२ सरगम गीत

हे जाणून घ्या

राग भैरवी

स्थायी

सा	ध	प	ध	म	प	ग	म	नि	ध	५	सा	५	रे	ग	म
०				३				×				२			
ग	रे	सा	५	ध	नि	सा	रे	नि	सा	म	म	ग	ग	रे	सा
०				३				×				२			

अंतरा

नि	सा	ग	म	ध	म	ध	नि	सां	५	सां	५	गं	गं	रें	सां
०				३				×				२			
नि	सां	गं	मं	पं	गं	५	मं	गं	रें	सां	५	गं	गं	रें	सां
०				३				×				२			
सां	सां	नि	नि	ध	ध	प	प	म	म	ग	ग	रे	रे	सा	५
०				३				×				२			

७.२.१ राग खमाज

म	प	ध	ग	५	म	ग	५	सा	५	सा	५	ग	म	प	ध
०				३				×				२			
गम	पध	नि	सां	ध	नि	सां	५	नि	ध	प	म	ग	म	ग	५
०				३				×				२			
म	प	ध	प	म	५	ग	५								
०				३											

अंतरा

गं	५	रें	सां	नि	ध	प	५	प	म	प	ध	नि	५	सां	५
०				३				×				२			
ध	नि	सां	नि	ध	प	म	ग	म	५	ग	५	सा	ग	म	प
०				३				×				२			

७.२.२ राग मालकंस

स्थायी

ध	नि	ध	म	ग	सा	ध	नि	सा	५	म	५	५	म	ग	५
०				३		•	•	×				२			
म	ग	म	ध	नि	सां	नि	ध	सां	नि	ध	नि	ध	म	सां	नि
०				३				×				२			

त्रिताल

म	ग	म	ध	नि	सां	५	सां	ध	नि	सां	५	गं	मं	गं	सां
०				३				×				२			
मं	गं	सां	गं	सां	नि	ध	ध	सां	नि	ध	नि	ध	म	सां	नि
०				३				×				२			

स्वाध्याय

प्र.१ ताल ओळखून तबल्याबरोबर सरगम म्हणण्याचा प्रयत्न करा.

